

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Основи економічної теорії»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою – «Суспільне виробництво: зміст, фактори, результати»

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою
Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін
Протокол від 25.06.2024р. № 23

Розробник:

завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат економічних наук, доцент Лук'янихіна О.А.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародних економічних відносин ННІ БіЕМ СумДУ,
доктор економічних наук, професор Таранюк Л.М.
2. Завідувач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент
Панасюк О.В.

План лекції

1. Сутність виробництва і економіки, їх рівні, структура та роль у суспільстві
2. Ресурси і фактори виробництва, їх взаємодія та розвиток.
3. Ефективність суспільного виробництва.

Рекомендована література:

Основна

1. Основи економічної теорії : навч. посіб. / Т. Ф. Ларіна, Н. В. Павленко, В. Ю. Прокопенко та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ФОП В.П. Тарасенко, 2015. 310 с.
URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7766>
2. Основи економічної теорії та судової бухгалтерії: навч. посіб. /Т.Ф. Ларіна, Н.В. Павленко, С.О. Ткаченко, В.А. Фурса; МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 328 с.
URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7766>
3. Камінська Т. М. Основи економічної теорії / 2-е вид., випр. К.: ВСВ «Медицина», 2018. 222с., С.31-47. URL: <https://www.medpublish.com.ua/images/pdf/74988.pdf>

Додаткова

1. Економічна теорія / Н. П. Мацелюх, Л. М. Касьяненко, І. А. Максименко [та ін.] ; Ун-т ДФС України. Ірпінь, 2019. 478 с. (Серія «На допомогу студенту УДФСУ, т. 56). URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/4227/1/4064_IR.pdf
2. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diialnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/2017/tin_ekon.pdf

Наукові статті

1. Клевчій. Л.Л. Особливості впливу розвитку ринку економічної інформації на суспільне виробництво. *Молодий вчений*. 2015. № 5(1). С. 159-162. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_5\(1\)_39](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_5(1)_39)
2. Леонова О. О. Сутність та місце тіньової діяльності підприємств в структурі економіки. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apr_2016_2_4.pdf
3. Лук'янихіна О.А., Лук'янихін В.О. Аналіз чинників до навчання у студентів-іноземців через теорію потреб. *Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі*: збірник наукових праць / [упор. Л. В. Біденко]. Суми: Сумський державний університет, 2017. Вип. 4. С.220-227.
4. Лук'янихіна, О.А., Лук'янихін, В.О. Діяльність правоохоронних органів у контексті забезпечення державою суспільних благ. *Шлях успіху і перспективи розвитку» (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.) / редкол.: Д. В. Швець (голова), О. М. Бандурка, С. М. Гусаров та ін. ; МВС

- України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. С.283-286. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9722>
5. Момот Т.В., Ващенко О.М., Тесленко Р.Ю. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України. *Економіка та суспільство*. 2018. Випуск 15. С. 169-177. URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/Ekonomika-i-suspilstvo-15-2018.pdf>
 6. Осецький В. Л. Кириченко Є. М. Людський капітал в структурі національного багатства країни. *Економічна теорія*. 2019. № 3. С. 29-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2019_3_4.
 7. Прищенко Н. А. Тіньова економіка, сутність, прояви, соціально-економічні наслідки. *Наукові записки. Серія: Право* / Ред. кол.: Є. Ю. Соболь, В. Г. Грищенко, О. В. Батанов та ін. Випуск 4. Кропивницький : ТОВ «Полімед-Сервіс», 2018. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2869>
 8. Тенденції тіньової економіки в Україні у січні-вересні 2018 року. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
 9. Шевчук В. О. Знання як чинник виробництва: дискусійні питання. *Водний транспорт*. 2016. Вип. 1. С. 130-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vodt_2016_1_23.

План лекції

1. Сутність виробництва і економіки, їх рівні, структура та роль у суспільстві
2. Ресурси і фактори виробництва, їх взаємодія та розвиток.
3. Ефективність суспільного виробництва.

Текст лекції

1 Сутність виробництва і економіки, їх рівні, структура та роль у суспільстві

Виробництво – це взаємодія людини з природою з метою створення матеріальних благ для задоволення потреб і відтворення самого життя людини. Головним змістом виробництва виступає завершений результативний процес праці як свідомо цілеспрямована людська діяльність щодо забезпечення життя людини.

Виробництво – процес взаємодії людей, у якому вони, впливаючи на природу, створюють матеріальні і нематеріальні блага, необхідні для забезпечення свого існування та розвитку

Виробництво є основою життя і розвитку людського суспільства, бо:

- 1) створює людям блага, необхідні для їх життєдіяльності;
- 2) виступає матеріальною основою розвитку людських цивілізацій від нижчих до вищих ступенів;
- 3) визначає соціальну структуру суспільства, його ідеї, теорії, інститути;
- 4) виступає не самоціллю, а засобом розвитку головної цінності людини.

Суспільний поділ праці – відособлення і співіснування різних видів трудової діяльності.

На певному історичному етапі виробництва з розвитком суспільного поділу праці економічних потреб та інтересів, мотиваційних стимулів більшого вибору формується **фундамент всякого суспільства – власне економіка**. Цей термін є похідним від слова “економія” і вживається в трьох значеннях:

- 1) як господарство підприємства, району, країни, або всього світу, сукупність галузей;
- 2) як історична певна сукупність виробничо-економічних відносин;
- 3) як навчальна дисципліна.

Суспільне виробництво і економіка мають дві сторони:

перша – **технічна** ставлення людей до природи (людина – річ), що відбиває матеріальний зміст процесу праці і характеризує стан продуктивних сил (**ПС**) як сукупність **ЗВ** і людей, які володіють виробничим досвідом, знаннями і приводять у рух ЗВ;

друга – **суспільна** взаємовідносини людей у процесі виробництва (людина-людина) відображає суспільно-економічну форму праці і характеризує економічні відносини (**ЕВ**) – економічний лад або базис суспільства.

Економічні відносини – це сукупність суспільно-економічних стосунків між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних і духовних благ та їх привласнення.

Економічні відносини складаються із

- а) специфічних соціально-економічних відносин,
- б) загальних організаційно-економічних відносин,

в) загальних техніко-економічних відносин.

Єдність і взаємодія **ПС** і **ЕВ** становить суспільний спосіб виробництва (**ССВ**), а спосіб виробництва у взаємодії з суспільною надбудовою складає суспільну економічну формацію (**СЕФ**).

В структурі виробництва і економіки розрізняють **три рівні**:
1) **індивідуальне** виробництво на підприємстві (фірмі), в сім'ї – **мікроекономіка** (вивчає дерева, а не ліс),

2) **середнє виробництво** – **мезоекономіка**,

3) **суспільне виробництво**, тобто весь народногосподарський комплекс держави – **макроекономіка** (вивчає ліс, а не дерева).

В організаційно-економічному взаємозв'язку і взаємодії всіх трьох рівнів економіка утворює єдину економічну систему.

За **стадіями (фазами)** руху виробленого продукту виробництво має 4 фази:

1) безпосередньо виробництво (процес виготовлення);

2) розподіл (РС, ЗВ і продуктів або доходів);

3) обмін (діяльністю, продуктами або товарами);

4) споживання (особисте і суспільне).

***Марксизм виходить з примату виробництва як висхідної, головної і визначальної фази. Сьогодні ця концепція багатьма економістами спростовується, вважається, що економічна наука починається не з виробництва, а з обміну (ринку).

За сферами:

1) **матеріальне виробництво** або виробнича сфера по створенню матеріальних благ (промисловість, сільське господарство, будівництво), а також наданню матеріальних послуг (транспорт, зв'язок, побутове обслуговування);

2) **нематеріальне виробництво** або невиробнича сфера по створенню духовних благ (твори мистецтва, науки), а також поданню нематеріальних послуг (медицина, освіта, культура).

За функціональними блоками галузей:

а) **I** підрозділ – виробництво **ЗВ** і **II** підрозділ – виробництво предметів споживання (**Псп**). Перший підрозділ ще поділяється на виробництво ЗВ для виробництва ЗВ і виробництво ЗВ для виробництва Псп. Продукція промисловості поділяється на групи "**А**" – вироблені ЗВ і групу "**Б**" – вироблені Псп;

б) **основне виробництво, виробнича інфраструктура і соціальна інфраструктура.**

Всі види економічної діяльності людей у суспільному виробництві можна згрупувати в три великі блоки галузей:

1) **Основне виробництво** – це галузі матеріального виробництва, де безпосередньо виготовляються предмети споживання і засоби виробництва. Сюди належать – сировинний, паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, агропромисловий, хіміко-лісовий комплекси, виробництво товарів народного споживання, капітальне будівництво.

2) **Виробнича інфраструктура** – це комплекс галузей, які обслуговують основне виробництво та забезпечують ефективну економічну діяльність на кожному підприємстві і в народному господарстві в цілому. Сюди відносяться : транспорт, зв'язок, торгівля, кредитно-фінансові заклади, спеціальні галузі ділових послуг.

Основне виробництво і виробнича інфраструктура в цілому становлять сферу матеріального виробництва.

- 3) **Соціальна інфраструктура** – це нематеріальне виробництво, де створюються нематеріальні форми багатства, які відіграють вирішальну роль у розвитку людини, примноженні її розумових і фізичних здібностей, професійних знань, підвищенні освітнього та культурного рівня. До неї відносяться : охорона здоров'я і фізична культура, освіта, житлово-комунальне господарство, пасажирський транспорт і зв'язок, побутове обслуговування, культура та мистецтво.

Схематично економіку можна зобразити так:

Люди + Природа + $3B$ + Псп + I + $З$ + Гроші,

де **люди** – головна частина економіки, визначний ресурс, головна продуктивна сила; **природа** – комора економіки; **$3B$** – засоби виробництва; **Псп** – предмети споживання; **I** – інфраструктура; **$З$** – знання, інформація; **$Г$** – гроші як інструмент функціонування економіки.

Головною функцією економіки, її генеральною ціллю є постійне створення благ, необхідних для життєдіяльності людей, повніше задоволення зростаючих людських потреб.

Виробництво матеріальних благ у кожній суспільно-економічній формації має свої специфічні особливості, характеризується різними знаряддями праці. Водночас йому властиві деякі спільні риси. Так у межах будь-якого способу виробництва здійснюється взаємодія людини з природою. Суб'єктом взаємодії є населення, а об'єктом – природа. У процесі цієї взаємодії людина видозмінює речовину природи і пристосовує її для задоволення своїх потреб.

Взаємодія людини з природою означає процес праці, який включає три основні елементи:

- 1) праця – це свідомо, доцільна діяльність людей, в процесі якої вони видозмінюють зовнішню природу, опосередковують, регулюють і контролюють обмін речовин між людьми і природою і водночас змінюють власну природу;
- 2) предмети праці – це речовина природи, на яку людина діє у процесі праці. Вони поділяються на : 1) дані самою природою; 2) ті, які підлягають попередній обробці (сировина);
- 3) засоби праці – це річ або сукупність речей, якими людина діє на предмети праці. Вирішальна роль серед них належить механічним засобам.

Разом ці головні елементи суспільного виробництва складають систему продуктивних сил, до складу яких за сучасних умов включають також науку, форми і методи організації виробництва та інформацію.

2. Основні ресурси і фактори суспільного виробництва, їх розвиток і взаємодія

Суспільне виробництво завжди передбачає наявність певних ресурсів (від французького *ressource* – допоміжний засіб) і факторів виробництва (від латинського *factor* – діючий, виробляючий).

Фактор – (від лат. *factor* – той, що робить – виробляє) причина, рушійна сила будь-якого процесу, явища, що визначає його характер чи окремі його риси.

Ресурси – це сукупність основних елементів (сил) економічного потенціалу, якими розраховує суспільство на кожному ступені свого розвитку і

які можуть бути залучені і використані у виробництві. Вона поділяються на: 1) природні, 2) матеріальні, 3) трудові, 4) фінансові, а в сучасних умовах ще й 5) інтелектуальні та 6) інформаційні.

А самі **“фактори виробництва”** як економічна категорія означають уже **реально залучені у процес виробництва ресурси.**

В залежності від концептуального підходу до їх характеристики фактори виробництва класифікуються по різному.

1. За марксистським трактуванням – це **особистий фактор** – робоча сила і **матеріально-речові фактори** – засоби виробництва (засоби праці і предмети праці).

За “Економікс” – це земля, праця, капітал і підприємництво.

К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю поділяють їх на:

1) матеріальні ресурси – земля або сировинні матеріали і капітал; 2) людські ресурси – праця і підприємницька здібність.

Розглянемо докладніше ці фактори.

Робоча сила (РС) – це здібність людини до праці, або сукупність її фізичних і розумових здібностей, що використовуються в процесі створення матеріальних і духовних благ. Споживання РС відбувається в процесі праці трудових колективів, людей, зайнятих в виробництві. Отже РС і праця – це не одне й теж, це різні категорії.

Засоби виробництва – це сукупність засобів і предметів праці, які використовуються людьми в процесі виробництва благ.

До **предметів праці** належить все те, на що спрямована праця людини, з чого робиться продукт.

Вони бувають:

1) первісні дані від природи (ліс, пласт шахти), 2) вторинні або сировина (метал, цемент),
3) нові, створені людиною із завчасно заданими властивостями (пластмаса, алмази та ін.).

До **засобів праці** належить все те, за допомогою чого людина впливає на предмети праці: 1) **природні умови** виробничого процесу (земля, вода), 2) **знаряддя праці** (машини, верстати). За Марксом це кісткова мускульна система виробництва 3) **безмашинна техніка** (хімічні та електричні процеси). 4) **“судинна” система виробництва** (трубопроводи, цистерни) 5) засоби, що забезпечують загальні матеріальні умови праці (виробничі будови, шляхи).

У поняття **“земля”** в “Економікс” входять всі природні ресурси, що застосовуються у виробничому процесі: орні землі, ліси, родовища мінералів і нафти, водні ресурси. За марксизмом сама земля виступає загальним засобом праці, а в сільському господарстві вона безпосередньо входить у процес виробництва як головний засіб і предмет праці.

Поняття **“капітал”** або **“інвестиційні ресурси”** охоплює всі виготовлені засоби виробництва (інструменти, машини, устаткування, транспортні засоби, тощо, гроші сюди не входять – це не реальний, а фіктивний капітал), які використовуються у виробництві товарів та послуг і доведенні їх до споживача. На відміну від марксизму, де капітал виражає класові відносини експлуатації, маржиналізм розглядає капітал як блага, які спроможні приносити дохід, блага вищого порядку, непрямі (піч для випікання пирогів) на відміну від благ нижчого порядку, прямі (пирогів).

Підприємництво – це здібність ефективно використовувати ресурси і фактори виробництва.

Первинними факторами завжди були і є земля і праця.

У. Петті, зокрема відмічав, що праця це батько багатства, а природа його мати. З розвитком людської цивілізації з'являється все більше факторів, що створюються у процесі виробництва, продуктивною людською діяльністю.

Крім розглянутих вище традиційних факторів, сучасне виробництво немислиме без таких **нових** факторів, які під впливом науково-технічної революції (НТР) отримали самостійне значення:

- 1) енергетичного фактора, тоді як в давнину обходились енергією самої людини і тварин;
- 2) виробничої і соціальної інфраструктури;
- 3) організаційно-технологічних факторів;
- 4) науки як безпосередньої продуктивної сили;
- 5) інформаційного фактора (хто володіє інформацією, той володіє світом – нині вона подвоюється за 20 місяців, а у XIX столітті за 50 років);
- 6) екологічного фактора – взаємодії людини з оточуючим її середовищем.

Всі фактори поєднуються і взаємодіють за допомогою **технології як сукупності засобів і способів здійснення виробничих процесів**.

З **технічного боку**, характер взаємодії факторів виражається через **технічну будову виробництва**, яка показує скільки ЗВ приводить у рух один працівник.

З **економічного боку**, характер поєднання факторів виробництва визначається їхньою суспільною формою, коли власником ЗВ і РС є одна й та ж особа, то існує пряме їх поєднання. Воно може бути **насильницьким** через позаекономічний примус рабів, кріпаків, домашнє рабство і через купівлю-продаж РС, тобто **економічний примус** до праці при капіталізмі. Догматично вважалося також, що у КАС із-за панування суспільної власності теж відбувалося пряме поєднання РС і ЗВ. В історії мало місце і пряме, відкрито насильницьке поєднання РС і ЗВ: це в рабовласницькому та феодальному суспільствах – **позаекономічний примус до праці**.

У капіталістичному суспільстві поєднання факторів виробництва відбувається шляхом купівлі-продажу РС, тобто економічного примусу до праці.

За сучасних умов у розвинутих країнах світу поєднання факторів виробництва здійснюється шляхом добровільного найму працівника.

Проблема альтернативного вибору в економіці

В умовах обмеженості ресурсів перед суспільством і окремими виробниками виникає проблема вибору з різних альтернативних варіантів використання ресурсів найкращого.

Для ілюстрування проблеми вибору зробимо припущення:

1. Економіка функціонує за умов повної зайнятості і досягає повного обсягу виробництва.
2. Наявні ресурси постійні як за кількістю, так і за якістю.
3. Технологія виробничих ресурсів є постійною.
4. Економіка виготовляє лише два види продукції: засоби виробництва і предмети споживання.

Обмежені ресурси можуть одночасно використовуватись у виробництві двох видів продукції і, відповідно, перерозподілятися між виробництвами. Результати

цього перерозподілу – різні поєднання певних кількостей засобів виробництва і предметів споживання – представлені в таблиці.

Альтернативи вибору ресурсів	A	B	C	D	E	F
Засоби виробництва (тис. шт.)	30	28	24	18	10	0
Предмети споживання (тис. шт.)	0	2	4	6	8	10

Існує шість варіантів використання ресурсів за відповідної їх комбінації. Варіант А передбачає, що наявні ресурси використовуються винятково для виробництва засобів виробництва, варіант F — для виробництва предметів споживання, B, C, D, E є проміжними варіантами використання ресурсів. Зі збільшенням кількості одного виду вироблюваної продукції частка іншого виду знижується і навпаки.

Економіка за повної зайнятості і повного обсягу виробництва мусить жертвувати частиною одного продукту, щоб отримати більше іншого продукту. Обмеженість ресурсів не дає змоги одночасно збільшувати виробництво обох продуктів.

2. Крива виробничих можливостей. Альтернативна вартість

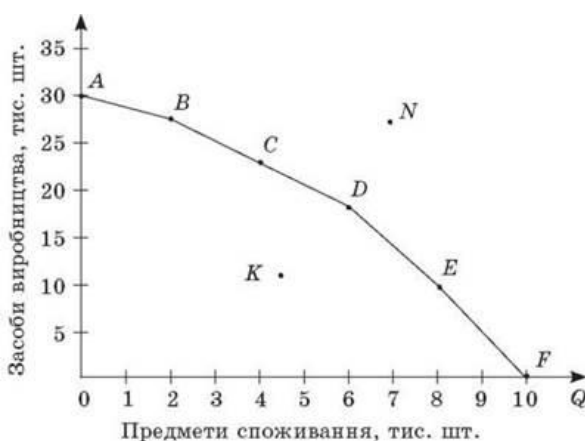
Крива виробничих можливостей (КВМ), або крива трансформації, являє собою геометричне місце точок, які відображають альтернативні варіанти виробництва тих чи інших товарів за умови незмінної технології та незмінної кількості ресурсів.

Крива виробничих можливостей показує всі можливі комбінації виробництва двох продуктів за умов повного використання всіх наявних ресурсів.

Приклад

За наведеними в таблиці даними побудуйте криву виробничих можливостей.

Крива виробничих можливостей визначає певну межу виробництва засобів виробництва і предметів споживання за наявних ресурсів.



Рухаючись по кривій, спостерігаємо різні варіанти виробництва.

Точки A, B, C, D, E, F – використовуються усі наявні ресурси, економіка працює ефективно;

Точка K – ресурси недовикористовуються;

Точка N – недосяжний через нестачу ресурсів обсяг випуску.

Точка K означає неповне використання ресурсів. Вихід із цього становища – покращення структури виробництва, застосування нових технологій тощо.

Точка N лежить поза межею кривої виробничих можливостей, тобто наявних виробничих ресурсів за даної технології їх використання недостатньо для забезпечення цього рівня виробництва.

Спадний нахил кривої ілюструє поняття альтернативної вартості, а рух по кривій виробничих можливостей дає змогу зрозуміти явище альтернативної вартості. Якщо економіка перебуває в точці C, це передбачає виробництво 24 тис. засобів виробництва і 4 тис. предметів споживання. Зміна вибору на користь варіанту D означає відмову від 6 тис. засобів виробництва заради збільшення виробництва предметів споживання на 2 тис. одиниць. Отже, альтернативна вартість 2 тис. додаткових предметів споживання дорівнює 6 тис. засобів виробництва.

Крива виробничих можливостей має певне розташування щодо осей графіка і відображає використання наявних ресурсів за умови їх повної зайнятості. Проте розташування кривої може змінюватись. Вона може переміщуватися як ліворуч, так і праворуч.

Лівобічне зміщення кривої виробничих можливостей свідчить про те, що ресурси використовуються неповно, а тому став неповним і обсяг виробництва. Таке явище виникає в період економічних криз, спадів виробництва, стихійних лих тощо.

Правобічне зміщення кривої свідчить про піднесення економіки, що досягається на основі збільшення кількості та якості ресурсів, прогресивних змін у техніці та технології виробництва – відбувається економічне зростання.

Результатом економічного зростання є те, що економіка здатна одночасно виробляти більше предметів споживання і засобів виробництва.

Однак економічне зростання не супроводжується пропорційним збільшенням виробництва всіх видів продуктів. Зміщення кривої в майбутньому забезпечується теперішньою комбінацією ресурсів, діяльністю суспільства щодо нагромадження коштів, підготовки майбутніх технологічних змін.

Альтернативні витрати – це та кількість товару, від якої доведеться відмовитися, щоб отримати додаткову кількість іншого товару.

Закон зростаючих альтернативних витрат. В умовах обмеженості ресурсів альтернативні витрати зростають міру збільшення випуску будь-якого з альтернативних видів продукції, оскільки ресурси непридатні для їхнього повного використання у виробництві альтернативних продуктів

3.Ефективність суспільного виробництва. Марксистський закон економії часу і парето-ефективність

Ефективність сьогодні – одна із головних якісних характеристик суспільного виробництва. Вона є найважливішою категорією економічної теорії.

Ефективність може бути виражена на макро, -мезо і мікрорівнях в натуральних і вартісних величинах.

Розрізняють соціальну та економічну ефективність.

Соціальна ефективність виражає ступінь задоволення особистих потреб суспільства. Вона показує, наскільки господарська діяльність спрямована на саму людину, відповідає її потребам та інтересам. Якщо постійно підвищується

добробут народу і забезпечується високий життєвий рівень, то, звичайно, дане суспільне виробництво є соціально ефективним. Показниками такої ефективності є: 1) *частка Псп* у загальному обсязі виробництва (у розвинутих країнах у ВВП їх 70%, а 30% ЗВ, в колишньому СРСР була протилежна пропорція); 2) *рівень забезпечення соціально-культурними, побутовими послугами*; 3) *умови праці* та ін.

Економічна ефективність виражає результативність суспільного виробництва шляхом зіставлення затрат і результатів за формулою

$$\varepsilon = \frac{\text{Результат}}{\text{Затрати}}, \text{ скорочено позначками } \frac{P}{Z}.$$

Скажімо, відношення продукт/затрати $\frac{P}{Z}$ характеризує величину затрат на одиницю створеного продукту. Підвищення економічної ефективності означає досягнення максимальних результатів при найменших затратах (живої та уречевленої праці).

Для капіталістичного виробництва за К. Марксом економічна ефективність виражається в максимізації прибутку за формулою

$$p' = \frac{m}{K(C+V)} \cdot 100\%,$$

де p' – норма прибутку; C – постійний капітал; V – змінний капітал; K – сукупний авансований капітал.

За “Економікс” П. Самуельсона виробнича ефективність означає досягнення найбільшого обсягу продукції при повному оптимальному використанні ресурсів, коли не можна збільшити виробництво одного продукту, не зменшуючи виробництво другого, тобто коли економіка знаходиться на межі виробничих можливостей (МВМ).

На Заході ще застосовується поняття парето-ефективності (від імені італійського економіста Вільфредо Парето) господарської системи: ***це такий стан, при якому неможливо збільшити ступінь задоволення потреб хоч-би однієї людини, не порушуючи при цьому становище другого члена суспільства.***

В ринковій економіці за М. Алле (амер.) всяка рівноважна ситуація попиту і пропозиції є ситуацією максимальної ефективності.

Зростання ефективності виробництва – це не випадковий, а закономірний, стійкий, повторювальний і причинно обумовлений процес, діючий об’єктивно як ***закон зростання продуктивності праці***. Це закон – тенденція, оскільки зростанню ефективності сукупної суспільної праці нерідко перешкоджають протидіючі фактори. Найбільший приріст ефективності досягається в умовах інтенсифікації виробництва, економічного використання ресурсів. А всяка економія в остаточному підсумку зводиться до економії часу. Тому цей закон в самому широкому розумінні є лише іншим вираженням сформульованого К. Марксом ***всезагального економічного закону економії часу***.

Головними показниками ефективності суспільного виробництва, які застосовуються і в Україні є:

1) ***продуктивність праці*** (зворотний ***трудомісткість***) за формулами:

$$Ппр = \frac{P}{P}, \quad T_m = \frac{P}{P}$$

де P – продукт; P – кількість працюючих.

фондовіддача (зворотний **фондомісткість**) за формулами:

$$\Phi_{\text{в}} = \frac{\Pi}{\Phi}, \quad \Phi_{\text{м}} = \frac{\Phi}{\Pi},$$

де Π – продукт; Φ – середньорічна вартість основних фондів.

матеріаловіддача (зворотний **матеріаломісткість**) за формулами:

$$M_{\text{в}} = \frac{\Pi}{M}, \quad M_{\text{м}} = \frac{M}{\Pi},$$

де M – вартість матеріалів.

інтегральний

$$\mathcal{E} \text{в} = \frac{\text{ЧП}}{\Pi + M + \gamma \Phi},$$

де $E\phi$ – ефективність виробництва; ЧП – чистий продукт; Π – затрати живої праці; M – затрати матеріалів; Φ – затрати основних виробничих фондів;

γ (гама) – коефіцієнт приведення до єдиної співмірності витрат і вкладень.